

Віктор ВЕЧЕРСЬКИЙ

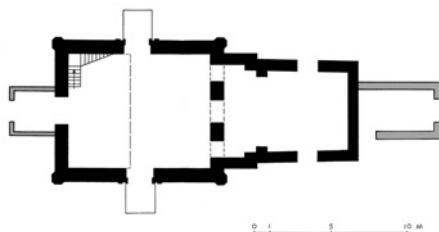
АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА
ШОСТКИНЩИНИ

Північна половина теперішньої Сумської області, до якої належить Шосткинський район, протягом XVII–XVIII ст. перебувала під регіментом українських гетьманів, а тому за цими теренами закріпилася історична назва «Гетьманщина». З тією добою пов'язаний найбільший економічний і культурний розвиток краю, що залишив нам нечисленні, але надзвичайно цінні пам'ятки. Вони мають свою виразну історико-культурну специфіку.

У місті Шостка, яке відоме своїм пороховим заводом з 1739 р., нині зосереджено 13 пам'яток архітектури місцевого значення — переважно радянської доби. Серед них є лише одна пам'ятка церковної архітектури XIX ст. — Володимирська каплиця. Це невеликий мурований храмик, що стоїть у центральній частині міста між парком і масивом п'ятиповерхової житлової забудови. Збудовано як кладовищенську каплицю в 1883 р. Пізніше вівтар розширили, згодом (орієнтовно в 1950-х рр.) до нього зі сходу прибудували комірчину для поховального інвентарю [1]. Під вівтарною частиною є невеликий однокамерний підвал. Нині будівля є парафіяльним храмом. Вона дводільна, складається з прямокутних у плані нави й вівтаря (рис. 1). З заходу до нави прилягає мініатюрний дерев'яний вхідний тамбур. Наріжники нави акцентовані гранчастими пілонами, які раніше увінчувалися цибулястими маківками на високих шиях (не збереглися). Наву вінчає високий чотиригранний наметовий дах з глухим ліхтарем і маківкою. У загальній композиції та в декорі пам'ятки послідовно застосовані архітектурні форми неоруського стилю. Володимирська церква у Шостці має значну історико-архітектурну цінність як одна з небагатьох мурованих каплиць, уцілілих на Сумщині, а також єдина старовинна церковна будівля, що збереглася в місті.

За іншими пам'ятками архітектури Шостки можна вивчати історію радянської архітектури. Прекрасними зразками стилю радянського конструктивізму є Будинок культури 1932 р. по вул. К. Маркса, 38, а також житлові бу-

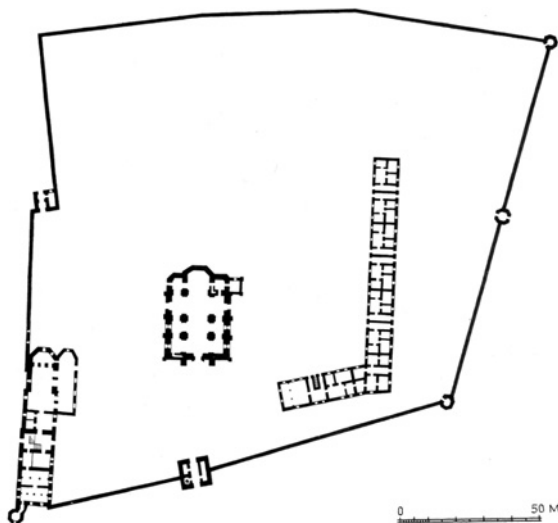
динки 1927–1928 рр. по вул. К. Маркса, 39, 41. Неокласицистичну стилістику міжвоєнної доби представляють житловий будинок 1938 р. по вул. Матросова, 4 та школа 1936 р. по вул. К. Маркса, 31-а. Так званий сталінський ретроспективізм повоєнного періоду представляють житлові будинки 1956–1957 рр. по вулицях Депутатській, 4, 6; К. Маркса, 22, а також кінотеатр 1960 р. по вул. Леніна, 13, будинок міського комітету КПРС 1957 р. по вул. Лібкнехта, 53, корпуси районної лікарні 1962 р. по вул. Щедрина, 1, школа 1953 р. по вул. Матросова, 1.

1. План Володимирської церкви у Шостці.

Обмір і кресленняк автора

Поряд з Шосткою у приміському селі Гамаліївка збереглися рештки фамільного монастиря гетьмана Івана Скоропадського. Гамаліївський Харлампіїв монастир міститься на підвищеному лівому березі річки Шостки. Історія монастиря пов'язана з діяльністю козацької еліти доби занепаду Гетьманщини після Полтавської катастрофи 1709 р. Ще у другій половині XVII ст. значний козак Степан Бугай захопив тутешні землі. Генеральний осавул Антон Гамалія відкупив у нього це займище, спорудив на річці млина й біля нього осадив слобідку, яку назвав за своїм прізвищем — Гамаліївкою. У 1702 р. коштом А. Гамалії тут споруджено дерев'яну церкву Св. Харлампія. Навколо неї одразу ж виникла Харлампієва пустинка — невеличкий жіночий монастир. З 1713 р. клопотами гетьманші А. Скоропадської скит перетворено на повноцінний жіночий монастир з відповідними правами та маєтностями. Наступного, 1714 р. гетьман І. Скоропадський проголосив себе титарем, тобто покровителем монастиря. На його кошти розпочалося муроване будівництво. Так постала досить потужна мурована твердиня з собором Різдва Богородиці, теплою церквою Харлампія, корпусами келій, оборонними мурами з чотирма наріжними глухими і трьома середстінними надбрамними баштами (рис. 2). У монастирі були споруджені й гетьманські будинки, в яких іноді жив з родиною сам І. Скоропадський, а після його смерті — вдова Анастасія Марківна. Гетьман помер 1722 р., не встигнувши завершити будівництво всіх монастирських споруд. Його поховали в склепі Харлампіївської мурованої церкви, яку на той час уже освятили. Анастасія Скоропадська, котра померла 1729 р., похована поруч із чоловіком. У заповіті гетьманша розпорядилася перетворити монастир з жіночого на чоловічий, що і виконано в 1733 р.: сюди перевели ченців із Мутинського монастиря, що біля Кролевця. Першим ігуменом став Герман Конашевич (Кононович). За нього за-

2. План Гамаліївського монастиря. За М. Цапенком

на березі Сейму поблизу Батурина. Після 1834 р. всі монастирські споруди відремонтовано, деякі з них зазнали перебудов, найсуттєвіших — надбрамна башта-дзвіниця [2].

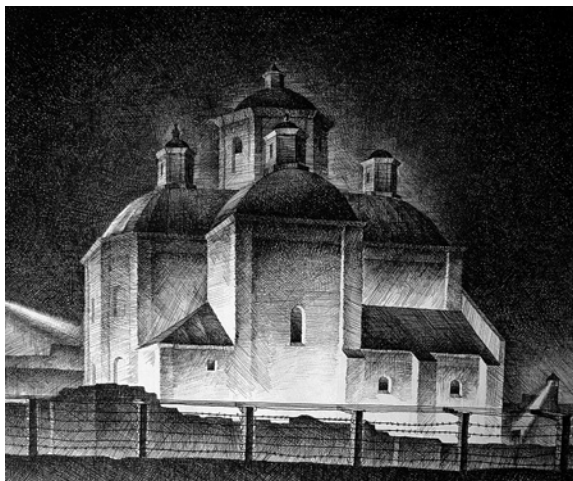
Собор Різдва Богородиці був освячений у 1735 р. Величезна п'ятибанна споруда вражає суворою монументальністю, лапідарними нерозчленованими площинами і повною відсутністю декору (рис. 3). Собор тринавовий, шестистовпний, триапсидний. Він є реплікою храмів базилікального типу на давньоруській тринавовій хрещато-баневій основі, дуже поширених у монастирському будівництві Мазепиної доби. Прототипом міг бути чернігівський Троїцький або полтавський Хрестоздвиженський собори. Проте цей собор має і унікальні риси: загальна маса споруди не горизонтально-базилікальна, як мало би бути при такому плані, а висотно-центрична. В обсягових формах виявлено підвищені головну наву й трансепт, бані поставлено на їх вісях, що наблизило гамаліївський собор до класичних хрещатих п'ятиверхових церков стилю козацького відродження. На наш погляд, і вибір прототипу, і особливості об'ємно-просторової композиції цього собору були зовсім не випадкові — головна домінанта архітектурного ансамблю мала засвідчити спадкоємність національних традицій.

Незважаючи на руйнування і перебудови, оборонні споруди монастиря непогано збереглися до 1960-х рр. Чотирикутну в плані територію оточував цегляний мур з бійницями. Чотири наріжні башти були восьмигранними. Посеред

вершено будівництво всіх мурованих споруд, у тому числі й монастирського собору.

У XVIII ст. монастир зазнавав неодноразових спустошень і руйнувань унаслідок пожеж та адміністративних дій російської влади. Так, 1738 р. тут сталася пожежа. Після наступної пожежі 1794 р., монастир на 30 років закрили, і лише в 1827 р. сюди, у пустку, перевели черниць закритого Кербутівського жіночого монастиря, що був колись

південного прясла муру була ще одна восьмигранна башта, а в ній — хвіртка, що правила за господарський вхід. Архітектура башт відзначалася елегантністю. Усі вони мали бойові камери з бійницями, перекривалися купольними або восьмилопчастковими зімкнутими склепіннями. Дахи первісно були високими, наметовими, вкривалися гонтом. Після пожежі 1794 р. їх замінили сферичними покрівлями, вкритими бляхою.

3. Собор Різдва Богородиці Гамаліївського монастиря.

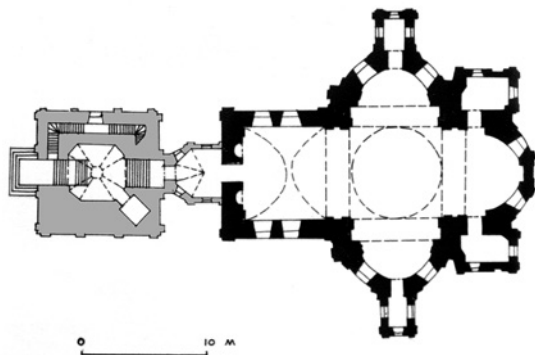
Рисунок автора

У західному пряслі муру містилася надбрамна башта-дзвіниця (не збереглася). Вона стояла на поздовжній вісі собору й правила за парадний в'їзд до монастиря. Споруджена перед 1735 р., вона була спрощеною реплікою Святої брами Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря [3].

До західної частини північного муру впритул прилягає Харлампіївська тепла (трапезна) церква з прибудованим до неї впритул двоповерховим настоятельським корпусом. Церква прямокутна в плані, тридільна, однобанна, зального типу, з гранчастою вітварною апсидою та прибудованим у 1770-х рр. з півдня великим літнім трапезним залом. Вітвар вінчає сферична баня на світловому восьмику. Приміщення церкви перекриті зімкнутими склепіннями. Настоятельський корпус прямокутний у плані, має анфіладну систему розпланування. Уся споруда накрита єдиним вальмовим дахом. Фасади, звернені на парадний монастирський двір, мають суто цивільне трактування й декор, а в північній стіні прорізано численні бійниці. До північно-західного рогу цієї будівлі прилягає одна з наріжних башт.

На південний захід від собору міститься Г-подібний у плані двоповерховий корпус келій. Первісно він був одноповерховим, другий поверх надбудовано у другій половині ХХ ст.

Завдяки лаконічності й лапідарній нерозчленованості архітектурних мас монастирський ансамбль справляв враження суворой неприступної фортеці. Є

4. План горішнього ярусу Михайлівської церкви у Вороніжі. Креслення автора

як пам'ятку архітектури національного значення.

Однією з найцінніших архітектурних пам'яток не лише Шосткинщини, а й усієї України є Михайлівська церква у центрі селища Вороніж. Вона стоїть на майдані біля перетину кількох вулиць і з огляду на композиційну активність баштоподібного силуету є головною містобудівною домінантою, добре проглядаючись як з близьких видових точок, так і з далеких відстаней, особливо — з заплави й берегів річки Осоти.

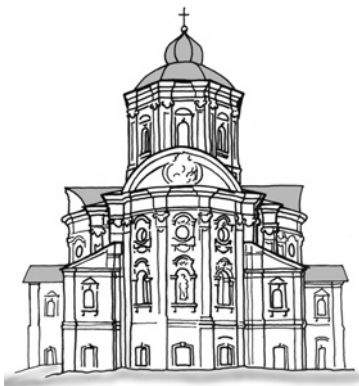
Церква мурована, двоповерхова, однобанна, з дзвіницею на західному фасаді. Первісно стояла посеред майдану.

Дерев'яна церква архангела Михаїла в Вороніжі відома з 1652 р. 1706 р. коштом протоієрея Голенковського було засновано мурований храм на честь Собора Свв Архангелів Михаїла і Гавриїла. Храм був збудований невдало, швидко почав руйнуватися, і 1775 р. його розібрали «в опасности падения». 1776 р. на його місці коштом бунчукового товариша Матвія Івановича Холодовича та його брата Андрія Івановича Холодовича було закладено новий мурований храм, завершений і освячений 1781 р. У горішньому поверсі містився холодний храм з головним престолом в ім'я архангелів Михаїла і Гавриїла. У нижньому поверсі була тепла церква з престолом в ім'я св. Миколи та великомучениці Варвари.

За розпланувально-просторовим типом цей храм повторює Покровську церкву в Києві 1772 р. та собор Красногірського монастиря під Золотоношею 1771 р. Плани усіх трьох церков майже ідентичні, дуже схожі архітектурні форми й декор, що дає підстави припускати авторство видатного київського архітектора І. Григоровича-Барського, хоча документальних підтверджень його авторства щодо церкви в Вороніжі не знайдено [4].

в цьому щось театральне, з часткою архітектурної стилізації. Проте Гамаліївський монастир є найпізнішим на Лівобережжі монастирським ансамблем оборонного типу, останньою ланкою історичної еволюції такого типу комплексів споруд, мистецьким підсумком багатівікової традиції. З 1987 р. рештки монастиря поставлено під охорону держави

1874 р. академік архітектури А. Гросс, котрий мешкав у Глухові, виконав проект прибудови до церкви з заходу триярусної мурованої дзвіниці [5]. Прибудову здійснили набагато пізніше, в 1890 р., з відхиленнями від проекту: перехідний елемент між дзвіницею і церковним бабинцем виконаний не у вигляді прямокутного

5. Михайлівська церква у Вороніжі. Рисунок автора

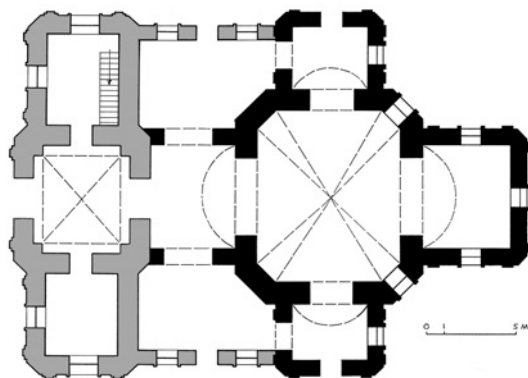
в плані приміщення, що висотою дорівнює основному обсягові храму, а у вигляді значно пониженого гранчастого притвору. Декор фасадів дзвіниці спрощено повторює систему фасадного декору церкви. Форми більш схематичні, профілі прорисовані жорстко. Хоча форми дзвіниці й позбавлені барокової мальовничості, але за характером архітектурних форм та декору вона гармонійно поєднується з самим храмом.

Протягом ХХ ст. пам'ятка зазнала деяких утрат: змінено форму бані (первісно вона мала виразніші барокові обриси), вишуканий глухий ліхтарик з маківкою замінили неоковирною цибулястою банькою без ліхтаря. Втрачені також пластичні відкриті сходи на північному й південному фасадах.

Церква належить до архітектурного типу триконхових храмів. Вона тридільна; до підбанного квадрата з трьох боків прилягають екседри (рис. 4). Структура храму дещо ускладнена прибудовою зі сходу прямокутних понижених об'ємів жертовника й дияконника, а також двоповерхових закритих ганків з півночі й півдня. Пониженість цих об'ємів надає певного динамізму загальній урівноваженій симетричній композиції, збільшує розчленованість об'ємів і створює мальовничу гру з доцентровим наростанням архітектурних мас (рис. 5).

За характером архітектурних форм пам'ятка належить до завершального етапу стилю бароко, забарвленого особистісним впливом творчих манер тогочасних провідних архітекторів І. Григоровича-Барського, А. Квасова і опосередковано — В. Растреллі. Тут барокові засади переопрацьовані в душі традицій українського національного зодчества, зокрема у поєднанні тридільного типу з триконховим, на кшталт Хрестоздвиженської церкви Києво-Печерської лаври.

Зовнішнім формам пам'ятки властиві вишукана композиція мас, гармонійні пропорції, дуже розвинена система фасадного декору з широким за-

6. План Спасо-Преображенської церкви у Вороніжі.
Обмір і креслення автора

го опуклі лучкові фронтони з огинаючим карнизом подвійної кривини. У тимпанах кожного з них в рокайлевих картушах розміщено горельєфи: зі сходу — архістратиг Михаїл на коні вражає змія; з півдня — великомучениця Варвара, котра предстоїть з храмом; з півночі — святий Микола.

Михайлівська церква у Вороніжі є шедевром доби пізнього бароко, архітектурним витвором, унікальним за розпланувально-просторовою типологією, цілісністю й мистецькою довершеністю образу, досконалістю декору. Сьогодні це пам'ятка архітектури й містобудування національного значення.

Спасо-Преображенська церква у Вороніжі стоїть на локальному підвищенні лівого берега р. Осоти і є архітектурною домінантою південного передмістя. Оточена одноповерховою садбною забудовою. На північний захід від церкви є великий став на р. Осоті, що забезпечує прямий візуальний зв'язок пам'ятки з історичним середмістям поселення і добрий огляд її з далеких видових точок.

Спасо-Преображенська дерев'яна церква у Вороніжі відома з 1691 р. Муровану на її місці почали будувати коштом Михайла Шрамченка 1783 р. за зразком Миколаївської церкви містечка Середина Буди. Збудовану церкву освятили 1791 р. (існує й інша дата освячення — 1797 р.) [6]. Поряд з церквою була дзвіниця. На початку ХХ ст. церкву значно розширили, прибудувавши з заходу трапезну та тридільний притвор з дзвіницею над середньою частиною. При цьому було частково зруйновано західне рамено первісного храму (рис. 6). У 1960-х рр. церкву закрили, а в 1970-х рр. зруйнували дзвіницю. Тоді ж зробили дерев'яні прибудови з північного та південно-східного боків, перетворивши церкву на склад. У 1990-х рр. будівлю повернули церковній громаді. 2004 р. заверше-

стосуванням скульптури у вигляді тематичних горельєфів. Домінують вертикальні членування. Їх вертикально спрямований рух перепиняє широкий повний антаблемент з енергійно розкріпованим карнизом дуже вишуканого профілювання. Екседри трьох фасадів увінчують характерні для персональної творчої манери І. Григоровича-Барського

но реставраційні роботи, в перебігу яких знесено дисгармонійні прибудови та відтворено дзвіницю.

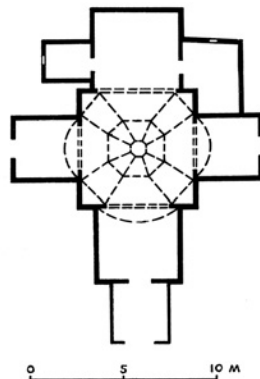
Пам'ятка невелика за розмірами, має хрещату симетричну структуру. До центрального двосвітного квадрата зі зрізаними кутами за сторонами світу прилягають удвічі нижчі прямокутні зі скошеними зовнішніми кутами рамена, перекриті коробовими склепіннями. Причілки рамен увінчані трикутними фронтонами. Центральна вежа перекрита восьмилопатовим зімкнутим склепінням й увінчана гранчастою банею з глухим ліхтариком і маківкою.

Архітектурний образ пам'ятки відповідає останньому, завершальному етапові стилю бароко: стіни членують пілястри, вінчає антаблемент з енергійно профільованим карнизом. Лапідарність площин пом'якшують скошені кути, витончені профілі. Провінційність архітектури цієї будівлі виявилася в застосуванні фільончастих пілястр у декорі підбанника, в обрисах аркових вікон, що за своїм рисунком не пасують до характеру фасадних членувань, в найвищих тягнутих наличниках, що облямовують вікна, в суто народному за характером пластики штукатурному ліпленні, що вінчає вітарне вікно.

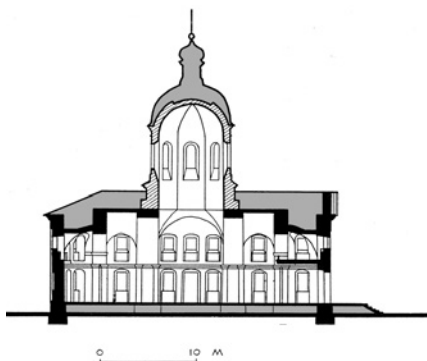
Спасо-Преображенська церква в Вороніжі — унікальна пам'ятка пізнього бароко, що синтезує форми професійного та народного зодчества. Її виявлено й досліджено автором 1990 р., включено до Зводу пам'яток історії та культури України, після чого поставлено на державний облік як пам'ятку архітектури й містобудування місцевого значення.

Дерев'яні церква Покрова Богородиці та дзвіниця у с. Пирогівка розташовані у відкритій рівнинній місцевості Деснянського лівобережжя в центральній частині села і є його архітектурними домінантами. Церква споруджена 1777 р. коштом місцевого поміщика М. Холодовського. У XIX ст. збудовано дзвіницю, а також тамбур перед бабинцем церкви та прибудови до вітаря [7].

Церква п'ятизрубна, хрещата, одноверха (рис. 7). Всі зруби прямокутні, центральний вдвічі вищий від бічних, увінчаний двозаломним верхом вишуканого барокового силуету на високому наметовому даху. Рамена хреста покриті щипцевими дахами з масивними трикутними фронтонами на чолових гранях. У цілому композиція будівлі симетрична, строго центрична, вертикально спрямована. Обабіч вітаря — низенькі прямокутні в плані зрубики дяконника й жертовника. Вони підкреслюють великий масштаб основного об'єму храму.

7. План Покровської церкви у Пирогівці. Обмір і кресленник автора

8. Поздовжній переріз Михайлівської церкви в Ображіївці. Кресленик автора

на національного значення.

У с. Ображіївка збереглася унікальна мурована церква Св. Михайла з дерев'яною дзвіницею, що міститься у рівнинній місцевості в центрі села посеред великого майдану.

Михайлівська дерев'яна церква в Ображіївці відома з 1781 р. У 1835–1839 рр. замість неї була збудована мурована однобанна церква у перехідних стильових формах від пізнього (так званого Миколаївського) класицизму до еклектики. Невдовзі первісна мурована баня зруйнувалася і церкву десь у середині XIX ст. (точна дата не з'ясована) увінчали дерев'яним восьмимериком. У 1896–1897 рр. з ініціативи священника Базилевича за проектом чернігівського губернського архітектора Миколи Дмитровича Маркелова [8] замість дерев'яного восьмирика було зведено мурований світловий восьмимерик, увінчаний сферичною банею з глухим ліхтариком і маківкою (рис. 8). Дерев'яна дзвіниця збудована, орієнтовно, у першій третині XIX ст. Цегляна огорожа навколо церковного подвір'я зведена на початку XX ст.

Зараз церква хрещата, дев'ятидільна, тринавова, чотиристовпна, хрестово-купольної структури. Дерев'яна дзвіниця триярусна, квадратована в плані, типу «четверик на четверику», увінчана гранчатою сферичною банею з ліхтариком.

Загалом Михайлівська церква та дзвіниця є унікальним комплексом церковної архітектури XIX ст., що поєднує народні архітектурні традиції з досвідом фахового зодчества.

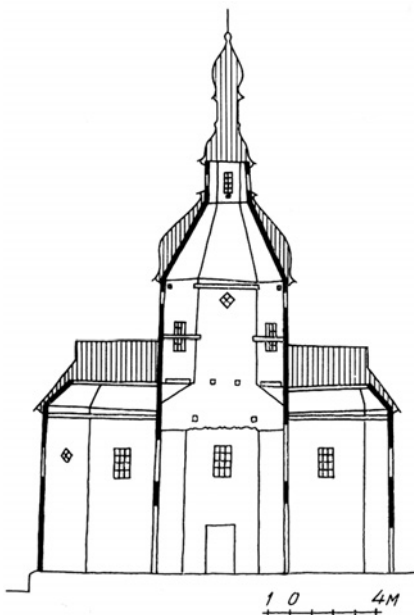
Крім описаних вище пам'яток, розповідь про архітектурну спадщину Шосткинщини була б неповною без згадки про існування на території Шосткинського району ще двох відомих стародавніх церков — перлин української архітектури,

Дзвіниця, що стоїть з західного боку від церкви, двоярусна, типу «четверик на четверику», каркасної конструкції, ошальована дошками. Поставлена на цегляному підмурку. Вінчається невисоким чотиригранним наметовим дахом з маківкою.

Покровська церква та дзвіниця в Пироговці є рідкісними уцілілими на Лівобережжі пам'ятками дерев'яної церковної архітектури XVIII та XIX ст., що вирізняються вишуканими пропорціями та довершеними архітектурними формами. Мають статус пам'яток архітектури й містобудуван-

які могли б бути пам'ятками національного значення, якби збереглися [9].

Миколаївська церква у с. Свірж була дерев'яною хрещатою, п'ятизрубною. Ця одноверха церква побудована з сосни 1745 р. Центральний четверик храму майже не виділений у зовнішніх об'ємах. Рівноширокі йому рамена гранчасті, накриті стіжковими дахами з димничками. Центральний зруб увінчаний двозаломним верхом зі світловими восьмериком і ліхтарем. На початку ХІХ ст. до церкви з заходу прибудовано притвор, а також низенькі бічні ганки та паламарню з ризницею. Для інтер'єру характерне застосування архітектурних деталей, прикрашених соковитим різьбленням — сволоків, ригелів, фестонованих угорі просівів. Церкву на початку 1930-х рр. дослідив, обміряв і зафотографував С. Таранушенко (рис. 9), котрий так оцінив її: Церква Миколи в Свіржі — перлина українського народного будівництва. Пам'ятка була знищена в 1930-х рр.

9. Поздовжній переріз Миколаївської церкви у Свіржі. За С. Таранушком

Михайлівська дерев'яна церква з дзвіницею у с. Собич зведена у другій половині ХVІІІ ст. Вона була хрещатою, п'ятизрубною, одноверхою. Центральний зруб був восьмигранним (у плані — квадрат зі зрізаними кутами), а рамена — прямокутними в плані. Усі зруби були однієї висоти. Центральний мав верх на світловому восьмерику, а рамена були укріті двосхилими дахами з трикутними фронтонами на фасадах.

У першій половині ХІХ ст. церква зазнала перебудов: багатоярусний верх замінили гранчастою банею сферичних обрисів; обабіч вітваря прибудували низенькі квадратні у плані жертвовник і дияконник; перед західним входом улаштували притвор. Тоді ж з південного боку спорудили дерев'яну чотиригранну, чотириярусну дзвіницю, увінчану плескатою банею зі шпилем. 1885 р. церкву ще раз перебудували: дзвіницю перенесли і поставили перед західним входом до церкви, з'єднавши з нею невисоким притвором; у північно-західному й південно-західному кутах будівлі прибудували прямокутні в плані об'єми бічних вітварів, дещо

10. Михайлівська церква з дзвіницею у Собчіві.
Кресленик 1885 р.

нижчі, ніж об'єми основних зрубів. Зовні стіни були ошальовані вертикально з нащільниками й підкарнизною аркадурою (рис. 10). Церкву знищено в 1930-х рр. Збереглися тільки обмірні кресленики 1885 р.

Таким чином, у Шостці та Шосткинському районі церкви, дзвіниці, монастир, інші об'єкти старовинної архітектури утримують пам'ять місця і зв'язок часів, формують традиційний характер середовища, на жаль — дуже

фрагментарно. Крім того, нашими дослідженнями виявлена ще одна важлива закономірність: місця розташування пам'яток церковної архітектури, як правило, приурочені до найцінніших ландшафтних територій. Це значно сприяє використанню цих пам'яток з метою організації та розвитку туристично-екскурсійної діяльності в краї.

1. Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. — К., 2005. — С. 541–542.

2. Вечерський В. В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. — К., 2003. — С. 488–495.

3. Вечерський В. В. Архітектурний устрій українських монастирів доби Гетьманщини (середина XVII–XVIII ст.) // Студії мистецтвознавчі. — 2003. — № 1. — С. 62–77.

4. Вечерський В. В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. — К., 2001. — С. 153.

5. ДАЧО. — Ф. 127. — Оп. 9-6. — Спр. 91. — Арк. 2-11; Ф. 679. — Оп. 3. — Спр. 387. — Арк. 245.

6. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. — Кн. 7. — Чернигов, 1873. — С. 341; Корноухов А. Алфавитный список церквей Черниговской епархии // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Вып. 7. — Чернигов, 1906–1908. — Приложение. — С. 6; ДАЧО. — Ф. 679. — Оп. 3. — Спр. 387. — Арк. 255.

7. Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / В. В. Вечерський, О. М. Годованюк, Є. В. Тиманович та ін.; За ред. А. П. Мардера та В. В. Вечерського. — К., 2000. — С. 226.

8. ДАЧО. — Ф. 127. — Оп. 10. — Спр. 1434. — Арк. 1-5.

9. Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. — К., 2002. — С. 342–349.